

FILOZOFIJA SLOBODE A. STARČEVIĆA

PAVO BARIŠIĆ

*(Institut za filozofiju,
Zagreb)*

UDK 17

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 10. XI. 1997.

Premda su politički nazori Ante Starčevića i njegovo djelo desetljećima bili potiskivani, pa i proskribirani, začuđujuće je koliko je sadržaj njegova naučavanja o hrvatskoj državnosti ušao gotovo u podsvijest hrvatskih ljudi. Zacijelo bi se moglo kazati da je u njegovu djelu na osobit način iznesena na svjetlo dana politička i duhovna supstancija na kojoj se na koncu dvadesetoga stoljeća mogla oživotvoriti ideja hrvatske države. Čitajući Starčevićeve spise danas, dadu se prepoznati mnoga mjesta koja se pričinjavaju kao sastavni dio hrvatske predaje. Njegova je veličina upravo u tome što je u svojem djelu uspio dovesti do političkoga pojma hrvatsku pravnu baštinu i povijesno iskustvo, narodno sjećanje oblikovati kao kolektivnu svijest.

Oživljujući povijesni hrvatski državni ustav oplemenio ga je modernim idejama građanstva i demokratskim principima. Na sličan način kao što je Platon u svojoj državi sazeo narav grčke običajnosti, tako bi se i za Starčevića moglo reći da je u svojem djelu doveo do svijesti hrvatsku običajnost i ćudorednost. Zaokret u samosvijesti hrvatskoga naroda koji je Starčević učinio mogao bi se prisposodobiti s izrekom što ju je sam na jednom mjestu ovako sročio. Prije njega držaše se Hrvati pravnog načela: Na, pa daj! Uvijek davahu i nikad ne dobivahu. Starčević je to načelo preokrenuo u politički zahtjev: Prvo daj, pa onda na!

Više od jednoga stoljeća 'samotnik iz Like' predstavlja stožernu vododjelnicu što razdvaja političke i misaone struje u Hrvatskoj. Odnos prema njegovoj osobi i djelu obilježen je krajnostima koje bacaju svjetlo na proturječna mnijenja što ih je izazivala ta osebujna pojava od svojega vremena do danas. Slavljen je i uzvisivan u najširim krugovima puka kao mudrac i prorok. Istodobno je u dijelu javnosti osporavan i omalovažavan poradi svojih tvrdokornih ćudorednih stavova te političke žestine i nesavjetljivosti. Bilo je razdoblja kada

su se pristaše nadmetale u javnom uzdizanju njegova lika pred djelom, čemu se protivio još za života. U nekim ga se vremenima pak javno najcrnje prikazivalo, gradeći na njegovim žestokim satiričnim figurama sliku problematičnoga političkog i moralnog značaja.

Razlozi za takav dvoznačan odnos naziru se, ponajprije, u pomalo neobičnom životnom putu i ulozi na političkoj pozornici toga, kako ga Krleža naziva, »manijakalnoga« saborskog govornika i publicista. Nadalje, valja imati pred očima činjenicu da je na sličan način i njegovo djelo višeslojno ne samo po formi iskaza nego i po sadržaju. Prepleću se književna fikcija i politička zbilja, znanstveni diskurs i satirična ironija, retorički zanos i realistična proza.

Ostave li se, međutim, po strani razlozi što izviru iz samoga Starčevića i njegova djela, ne bi trebalo zanemariti ni sklonost suvremenika i njihova potomstva pretjerivanju u hvaljenju i revnost u osporavanju. Uočavajući takve pojave Starčević je u jednoj prigodi, ograđujući se od prekomjernih slavljenja vlastitih zasluga, znakovitim iskazom anticipirao potonji odnos prema svom djelu: »Žao mi je, da se uznose i uzveličavaju moje zasluge za domovinu. Po momemu osvjedočenju, to je glavna mana Hrvata, da laskomno hvale i laskomno kude; u prvom slučaju povjeravaju se preko mjere i gube samostalnost, u drugom su nepravedni, u obih samo si štode.«¹

Kerubin Šegvić u Predgovoru svojoj monografiji *Dr. Ante Starčević, njegov život i njegova djela* ukazuje na izrazitu podijeljenost hrvatske javnosti u presudbi lika i djela te »legendarne« osobe. Započinje s tvrdnjom da nijedno ime u hrvatskom narodu nije danas tako poznato, kako je ime *Ante Starčevića*. Prije objavljivanja Šegvićeve knjige o Starčeviću i njegovu djelu nije puno napisano, a pogotovu su nedostajali sustavniji prikazi njegovih postavaka, nu unatoč tomu zaključuje da nema »svjesna Hrvata« koji nije čuo za toga čovjeka. U takvim prilikama posvemašnjega utjecaja na puk, poglavito u usmenoj predaji, Starčević je u mašti i memoriji naroda malo po malo postajao »legendarna ličnost«. Sudbina je takvih osoba koje žive u predaji da ih razni interpreti nastoje ocrtati i prikazati prema svojem stajalištu i sudu. Pritom je za Starčevićev lik izražena metoda crno-bijeloga slikanja bez onih karakterističnih poteza koji zapravo predočuju njegovu oznaku, njegov značaj i značenje njegova djela, po čemu se razlikovao od svojih suvremenika. Temelj njegove popularnosti bio je upravo u sadržaju njegova naučavanja, njegovoj praktičnoj filozofiji slobode i načinu na koji je tu znanost života svjedočio vlastitim primjerom.

¹ Pismo uredniku Slobode, 15. lipnja 1883., u izdanju: Blaž Jurišić (priredio), *Ante Starčević, Izabrani spisi*, HIBZ, Zagreb, 1943, str. 407. O Starčevićevim postavkama v. opsežnije u autorovoj knjizi *Filozofija prava Ante Starčevića*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1996.

Nasuprot realističnoj prosudbi Starčevićevih radova i vrijednosti u njegovo vrijeme, a to je zacijelo ostalo i kasnije, o njemu se sudilo po simpatiji ili antipatiji. Prispodobljujući odnos hrvatske javnosti prema njemu Šegvić, posluživši se riječima Manzoniya, izriče da je za jedne bio »segno d'immensa invidia, i d'instinguibil odio, predmet neizmjerne zavisti i neutažive mržnje, a za druge bijaše; segno di pietà profonda i d'indomato amor, predmet dubokog osjećanja i nesavladive ljubavi. Oni prvi iznesoše proti njemu kojekakove slaboće, izmisliše bajke o njegovoj mladosti, i njegovom bezvjerju, nastojahu ga omraziti medju savremeniciima, drugi naprotiv poklicajima: 'živio' za života i 'slava mu!' poslje smrti mišljahu, da su se odužili njegovu imenu i njegovu radu.«² Uz stanovitu ekskluzivnost koja obilježuje njegovo djelo, osobito poradi moralističke oštine satire, bio je to glavni razlog što je veliki dio njegova opusa ostao za šire slojeve naroda prilično nepoznat.

U slikanju Starčevićeva portreta Šegvić je već primijetio svojevrstu mitsku crtu što ju je poprimio svojim tvrdokornim životnim stavovima i postojanim značajem. Zanimljiv je poglavito način na koji se učenici, pristaše i sljedbenici odnose prema njemu kao prema kakvom legendarnom antičkom mudracu te ga, s velikim poštovanjem, nazivaju izrazima *veleum* i *mudrac hrvatskoga naroda*. Naglašuje se njegov proročki duh i vizionarski ethos kojim je iznio na vidjelo političku i duhovnu prošlost te ocrtao budućnost jednoga naroda s naglaskom na njegovoj samobitnosti utemeljenoj na povijesnom državnom pravu.

Neosporna je činjenica da Starčević posjeduje neobičnu sugestivnost i gotovo karizmatičnu uvjerljivost te utjecaj na najrazličnije krugove hrvatskih intelektualaca i u političkom i u književnom okružju. Postavljaju se prema njemu kao apostoli prema učitelju što nastoje proširiti njegovo posvećeno naučavanje. Već je za Starčevićeva života u političkim krugovima diljem Carevine primijećen taj neobičan mesijanski fenomen »hrvatskoga Diogena«, kako ga popularno oslovljavaju, na široke redove osobito mlađeg naraštaja intelektualaca i puka. U *Biografskom leksikonu Carevine Austrije* zabilježena je zgoda kako su pristaše »hrvatskoga Diogena« 1867. iskazali znak svojega povjerenja i uručili mu adresu pouzdanicu, dok su vlasti zabranile bakljadu u njegovu čast: »Kad su u proljeće 1867. pozoraši u spomen na Bana Jelačića pred njegovim spomenikom priredili serenadu, htjeli su pristaše 'hrvatskoga Diogena' kao protivnici te ovacije prinesene Banovoj statui dati znak svojega povjerenja i priznajuće počasti, te su odlučili upriličiti njemu jednu sjajnu

² Kerubin Šegvić, *Dr. Ante Starčević, njegov život i njegova djela*, Tiskara Hrvatske stranke prava, Zagreb, 1911, str. 1.

bakljadu. Međutim, budući da im je vlast uskratila dopuštenje za bakljadu, predali su mu adresu pouzdanicu potpisanu od njegovih pristaša.³

Ozračje Starčevićeve karizme zacijelo je najvidljivije došlo do izražaja u prikazima Kerubina Šegvića. Premda u Predgovoru svojoj monografiji naglašuje vlastito nastojanje da ocrtta »vjernu sliku, fotografiju, muža, koji je u javnom životu Hrvatske ostavio tako dubokih tragova, da ih neće za stoljeće nitko više izbrisati«, slika koja je ostala ispod njegova pera gubi realistične dimenzije i prelazi u svijet biblijskih motiva i prispodoba. U rječniku se već primjećuje da nije govor o zbiljskom čovjeku s vrlinama i manama nego o liku proroka koji živi za druge i propovijeda istinu što dolazi s onu stranu. Zato su njegovi postupci i iskazi često pošteđeni kritičkoga rasuđivanja, na čemu je sam Starčević upravo insistirao.

Do kakvih prijevora u razumijevanju Starčevićevih često ironičnih i višeznačnih iskaza i prispodoba može dovesti takav pristup, očituje se zorno na primjeru glasovite zgode o Filipu Baričeviću. Prema priči koja je postala nezaobilazna u Starčevićevu životopisu bilježi se njegov snažan doživljaj u mladosti sudbine čovjeka s odsječene obje ruke do lakata. Riječ je o Filipu Baričeviću koji je, navodno, poradi svojih pritužbi višim vlastima protiv zloporaba i bezakonja što se čine u Granici, bio osuđen u Karlovcu na sakaćenje lijeve ruke. Nakon što je i dalje nastavio pisati pritužbe u Beč na Ministarstvo rata i kralja odsječena mu je i desna ruka.

Međutim, zanimljivo je da sam Starčević tu prispodobu ne iznosi u svojim djelima nego je ona poznata uglavnom prema Šegvićevu prepričavanju. A Šegvić, ne ulazeći u osporenu vjerodostojnost prispodobe, navodi je iscrpno kao da prenosi autentično svjedočanstvo iz Starčevićevih usta »zapamtivši svaku njegovu riječ«. ⁴ Josip Horvat potvrđuje da je sam Starčević pripovijedao tu priču u uskom krugu svojih prijatelja i sljedbenika među kojima se nalazio i Šegvić. Ni Horvat, kao ni Šegvić, ne dvoji u autentičnost prispodobe, tražeći obrazloženje u posebnom ustrojstvu i prilikama u Granici.

Nu, ne postavljaju pritom pitanje je li Starčević uopće pripovijedao stvarni doživljaj ili se možda poslužio metaforom da bi govorio o vlastitom položaju i osudama što ih doživljava poradi svojih predstavaka i adresa koje upućuje kralju u Beč protiv nepravdi i zloporaba prava svoje domovine Hrvatske. Jer, upravo je njegovo djelo prepuno takvih literarnih prepletanja stvarnosti i fikcije gdje se pomoću ironijskoga odmaka iznosi na vidjelo istina koja ih nadilazi.

³ *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*, sv. 51, str. 153, Beč, 1885.

⁴ Josip Horvat, *Ante Starčević. Kulturno-povijesna slika*, NZMH, Zagreb, 1990, str. 77.

Samotnik iz Like zacijelo je ne samo preuveličani muž neizrecivih vrlna duha nego i čovjek s manama i mislitelj s ponekim pogrešnim prosudbama. Za mnoge je izgledao po svom osobenom i samotničkom načinu života te po nekonvencionalnim stavovima pomalo čudak, čovjek nastran, svoje čudi, ali zato izvor i uzor. On sam svjestan je da svaki čovjek kao grešno biće ima nedostataka i zato često pokazuje razumijevanje za drugačije stavove. Ali je poznat po tome što u svojoj ljutnji na ljude sužanjske naravi pretjeruje u satiri i ponekad nepravednu izricanju uvredljivih sudova. U rousseauovskom elementu kritike koruptivnih momenata civilizacije gdje neopravdano idealizira prošlost i veliča naravno stanje kojega nema. Katkad se varao i u političkim prosudbama i očekivanjima od pojedinih osoba, kao što je primjerice Napoleon III.

U feljtonu o Ocu Domovine Antun Gustav Matoš jamačno je najslikovitije uspio iznijeti na vidjelo svu protuslovnost koja se krije u njegovu liku i značaju. Proglašujući Staroga ne samo najvećim Hrvatom i rodoljubom prošlog stoljeća nego i dosele našim najjačim misliteljem i najboljim publicistom, Matoš ukazuje upravo na povezanost njegovih vrlna i mana. Između ostaloga naglašuje zanos za rimskim humanističkim idealima i ujedno nepravedno omalovažavanje duha grštine. Tamo gdje je najsnažnija osnova njegove političke filozofije, u naravnoj povezanosti čudorednih načela i politike, pokazuje se kao manjkav kriterij u svakodnevnoj pragmatičnoj politici odmravanja interesa i kompromisa. S vjerom u idealne vrijednosti podcijenio je moć i ulogu novca i ekonomskih vrijednosti. Jednostrano je veličao francuski ideal slobode i revolucionarnih načela, a neopravdano omalovažavao Nijemce i njihovu metafiziku. Nu takve su jednostranosti za Matoša puke sjene jedne istinske »klasične« veličine:

»Jest, klasik, klasik je on bio ne samo naobrazbom, stilom, mišljenjem i simpatijama, već i životom svojim, životom Pitagore, Sokrata i Marka Aurelija... Taj velikan ne pristaje u biografije modernih političara. On je za Plutarha. Njegovo je mjesto pokraj Epaminonde i pobijedenog Hanibala. Među nama, u vremenu očajanja, sumnje, pokvarenosti i ropstva pokazao je što može samac, što može pojedinac usuprot sirotinji i svim zaprekama, kad je junak, kad ne pozna straha, kada je značajnik i kada služi samo idealu, samo narodu svome! Vele da nema više svetaca, a među nama življaše Voda sa dušom Djevice Orleanske i s umom enciklopedista, kojega Hrvatska zasluži više no on nje!«⁵

O zamašnosti Starčevićeva utjecaja u novijoj političkoj i kulturnoj povijesti svjedoči u prvom redu činjenica da predstavlja nepresušno misaono vrelo

⁵ Antun Gustav Matoš, »Dr. Ante Starčević«, *Sabrana djela*, Liber/Mladost, Zagreb, 1973, str. 125.

iz kojega su se napajala ne samo kasnija politička nego i književna i druga duhovna strujanja novijega doba. Osobito to svjedoči čitav jedan naraštaj književnika od razdoblja realizma. Među njima Šegvić posebice ističe Josipa Eugena Tomića, Augusta Harambašića, Silvija Strahimira Kranjčevića, zatim Antu Kovačića, Eugena Kumičića, te cijeli niz mlađih književnika kao što su Tresić Pavičić, Dragošić, Miletić sve do Rikarda Katalinića Jeretova, Alaupovića, braće Ostojić, dr. Marina Sabića i Ante Petravića. Pritom je Starčević značajan ne samo po svojem političkom utjecaju širenjem pravaških slobodarskih ideja, što ističe Šegvić, nego je vrelo nadahnuća i njegovo vlastito književno djelo u kojemu je na osebujan način sublimirao duhovnu tradiciju i postavio začetke estetičkoga moderniteta, kako je to prikazao Zlatko Posavac⁶ u svojemu ogledu o interferenciji tradicije i moderniteta u Starčevićovj stekliškoj estetici. Pod Starčevićevim su utjecajem, dakako, ne samo književnici nego i povjesničari kao što je Vjekoslav Klaić, zatim umjetnici poput kipara Rendića ili slikara Medovića.

Promotrimo li pozornije recepciju Starčevićevih ideja, tada se nameće zaključak da su, u pravilu, oni koji su ga doista čitali i nastojali proniknuti smisao njegove poruke, bili očarani misaonom dubinom u tumačenju hrvatske stvarnosti i duhovnosti. Osim navedenih imena u dvadesetom stoljeću ističe se cijeli niz intelektualaca raznih provenijencija koji posežu za tumačenjem Starčevićeva djela i nadahnjuju se njegovim idejama – od Matoša do Krleže, od Šegvića do Horvata, od Lukasa do Šimića, od Drechslera do Mankanca, od Jurišića do Ladana, od Nehajeva do Posavca, od Jelčića do M. Gross.

Kao ilustracija može poslužiti primjer Miroslava Krleže i njegova inspiracija genijem Staroga. Prema usporedbi Ante Kadića između mnogih kulturnih historika, književnika i interpreta koji su pisali o Starčeviću, čini se da »nitko od njih nije dao tako 'inspirirane' stranice o Starome kao Krleža«. ⁷ Ne ulazeći u kasnije Krležino retuširanje svojih ranih fascinacija starčevićanstvom, na što ukazuje Kadić, izdvaja se Krležina ocjena Starčevića u Predgovoru *Podravskega motivima* Krste Hegedušića iz 1933. godine. Upravo ocrtaivanjem Starčevićevih značajki Krleža iznosi na vidjelo vlastiti pogled na svijet i temeljnu zadaću umjetničkoga stvaranja:

»I koliko god to paradoksalno izgledalo, ipak je istina: najlucidnija naša glava, koja je našu stvarnost promatrala s najpreciznijom pronicavošću i koja je o toj stvarnosti dala slike za čitavo jedno stoljeće književno i govornički

⁶ Zlatko Posavac, *Novija hrvatska estetika*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1992, str. 41 i d.

⁷ Ante Kadić, »Matoš i Krleža o Starčeviću«, u: *Hrvatska Revija*, 1973, br. 4, str. 521.

najplastičnije, jeste glava staroga Ante Starčevića. On je bio čovjek koji je jasno gledao našu bezizlaznu 'krivuljaču' i braneći 'žlicu našeg mora' i stopu našeg gladnog primorja od madžarske grofovske bage, on je kroz nekoliko decenija pljuvao po našim pripuzima, šuftovima i huljama, po nitkovima, koji tjeraju našu 'seljačku marvu' da brsti trnje pod tuđinskim, sramotnim madžarskim i bečkim zastavama. U sveopćem našem bezglavlju i bezakonju devetnaestog stoljeća, između naše bunjevačke dogmatike, krpa, zakrpa, prikrpa i sveopće kulturne kerpljačine, mučen ubitačnim slutnjama, Starčević je gledao madžarske prepredene tate slobode, urotu naše gluposti, krštenu našu dijetenklasnu živinu, nakot, blago, marvu i prokletu pasminu našeg prošlog stoljeća u magnatskim surkama, gdje prodaju naše interese za bijedne peštanske stipendije, a kao Starčević, tu našu stvarnost nije gledao tako jasno nijedan naš umjetnik onoga vremena.«⁸

Politička dimenzija Starčevićeva djela Krleži je pritom manje značajna. Stavljajući u prvi plan njegovu moralističku ulogu i književno-satirični prevrat, umjetničku i govorničku poruku, Krleža neposredni izostanak konkretnoga dnevno-političkog učinka prikazuje kao verbalnu pobunu državnopravnog, jednostranog, »manijakalnog saborskog govornika«. Promatrajući ga, međutim, i sa svojega motrišta u dvadesetom stoljeću ne može poreći da je Starčević ipak »jedini temperament i jedina glava, koja je umjela da se uzdigne nmjestimično do proročke snage jezičnog izraza«.

Nasuprot tomu, kako je to već Antun Gustav Matoš uočio, uvijek je bilo i onih koji su ga grdili, ali su ga nedovoljno poznavali i proučavali. Tako i danas, primjerice, ima i onih koji ga kritiziraju, izražavajući time negativan stav prema ideji hrvatske državne samostalnosti. Ali ima i onih koji ga »grde« time što se na nj pozivaju, a zapravo nisu na razini njegove ideje pravednosti i slobode pojedinca i zajednice.

1. *Filozofija slobode*

Pod utjecajem ideja francuske revolucije jedan od osnovnih pojmova koji Starčević tematizira u svojem djelu jest pojam slobode. Gotovo kao svojevrсни lajtmotiv provlači se ideja slobode u raznim značenjskim okružjima. Nije pritom riječ samo o političkom određenju slobode nego o najširoj metafizičkoj kategoriji slobode kao stožerne odrednice čovjekova opstanka u svijetu. Na metafizičkim pretpostavkama novovjekovnoga određenja slobode Starčević govori o čovjeku kao o bitno slobodnom biću. Onaj tko se nije dovinuo do tog

⁸ Miroslav Krleža, Predgovor, u: Krsto Hegedušić, *Podravski motivi*, Minerva, Zagreb, 1933, str. 20 i sl.

stupnja samosvijesti, samoodređenja ili samozakonodavstva – autonomije u Kantovu smislu – to i nije čovjek u pravom smislu. To je sužanj ili rob.

Mirjana Gross, naglašujući etički temelj Starčevićeva naučavanja, ukazuje na činjenicu da je i pojam nacije u Starčevića, »prije svega, duhovna kategorija i da su prema tome i njezini neprijatelji (tj. protivnici njegove ideologije) utjelovljenje zla poistovjećena s ropstvom u smislu posebne interpretacije ideja Francuske revolucije o slobodi«. ⁹ Gross ocrtava pritom u pozadini romantičnu nacionalnu ideologiju i načela francuske revolucije o državnoj tvorivini nacionalne zajednice kao ishodište Starčevićeve političke filozofije: »Stoga su i Starčević i Kvaternik vidjeli u naciji-osobi i naciji-državi jedini legitimni oblik političke organizacije, izvor svake zakonitosti i etike. Bili su uvjereni da moral i sloboda mogu postojati jedino u samostalnoj nacionalnoj državi kao materijalizaciji duha slobode, volje nacije i kreposti pojedinih građana. Država je morala biti podloga opstojnosti nacije kao izvora kulture, gospodarskih dobara i kreativne energije uopće. Starčević i Kvaternik slijedili su doktrine Francuske revolucije o nacionalnoj državi koja nastaje privolom i sudjelovanjem naroda. Prirodno pravo svake nacije da stvori svoju državu, kao bitni sastavni dio romantičke nacionalne ideologije, bilo je važan aspekt pravaškog razmišljanja u pozadini historijskog državnog prava hrvatskog naroda«. ¹⁰

Polazište je Starčevićeve pravaške filozofije slobode u Rousseauovoj osudi prava jačega. Odbacuje se nepravedna i nezakonita vladavina sile koja nije utemeljena na pravu. Pravaško je načelo da pokoravanje može biti iz nužde i za vremena, ali to nije izraz slobode volje. Nijedan se čovjek ne podvrgava ropstvu dobrovoljno. Za Rousseaua se samo luđak može dobrovoljno dati u sužanjstvo, jer podrediti svoju slobodnu volju nekom drugom, a ne vlastitom spoznatom zakonu, znači ujedno lišiti se autentičnih ljudskih osobina, prava i dužnosti, a to je protivno čovjekovoj naravi. Starčević upravo u Rousseauovu smislu preuzima svoje ideje o naravnom pravu čovjeka na slobodu. U tom smislu on u svojoj satiri odriče ljudske kvalitete ljudima sužanjske naravi.

Ključna postavka novovjekovne filozofije koju Starčević izvodi iz Rousseauove praktične znanosti utemeljena je na shvaćanju da je zapravo sloboda osnovna antropološka odrednica u kojoj se očituje duhovna narav duše, a ne prema klasičnoj metafizičkoj tvrdnji – um. Sloboda je uzeta u najširem značenju od naravne slobode postavljene u granicama individualnih snaga do moralne i građanske slobode ograničene općom voljom, koja se uspostavlja ugovornim odricanjem slobode svakoga poradi slobode svih. Najviši je zacijelo

⁹ Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973, str. 5.

¹⁰ Ibid. str. 10.

stupanj slobode koji postavlja Starčević kao uzor sloboda kao autonomija. Prema republikanskom shvaćanju slobode po uzoru na čudorednost i običajnost antičkoga polisa čovjek postaje vladar nad samim sobom tek svojevolumnim pokoravanjem zakonu koji je sam sebi propisao.

Iz Rousseauova kategorijalnoga sklopa preuzima Starčević i poistovjećivanje prava sa slobodom. Nasuprot sili u odnosu među ljudima otvara se prostor slobode u obliku prava kao postavljenoga zakona na temelju običaja i uvriježenih uredaba ljudskoga života. Opreka je pravu sila, a opreka je slobodi ropstvo ili sužanjstvo. Izričekom Rousseau tvrdi da su riječi ropstvo i pravo proturječne te da se uzajamno isključuju. Čovjek je svaki po naravi slobodan i ne može se odreći svoje slobode, a da se ne odrekne svojih bitnih svojstava kao čovjek. Za Rousseaua je to polazište osnova prirodnih prava kao umne osnove čovjekova svijeta: »Odreći se svoje slobode znači odreći se svojstava čovjeka, prava čovječnosti, čak i svojih dužnosti. Nema takve naknade zbog koje bi se netko svega toga odrekao. Takvo odricanje nespojivo je s čovjekovom prirodom, i moralnije je oduzeti svaku moralnost svojim djelanjima nego oduzeti svu slobodu svojoj volji.«¹¹ Dakle riječ je o jednom specifično ljudskom pojmu slobode kao temeljnoj odrednici čovjeka koji na taj način Boga u teodiceji razrješuje od odgovornosti za zlo u svijetu.

Starčević osobito nastoji u svojemu činorednom naučavanju ukazati na negativne elemente ropstva ili sužanjstva ljudi koji se nisu uzdignuli do stupnja slobode volje. Tu se donekle razilazi s Rousseauovim određenjem individualne slobode i insistira na moralnom samoodređenju čovjeka. U tvorbi njegove popularne satirične kovanice »slavoserbi« kao neslobodna vrsta ljudi znakovito je suprotstavljanje Aristotelovih i Rousseauovih stavova. Određenjem roba ili sužnja Starčević se ironično poigrava latinskim terminima *sclavus* i *servus* kao osnovom kovanice *sclaviservi* ili *slavoserbi*, nadovezuje se na Aristotelovo poimanje robova kao vrste ljudi koji po svojoj naravi ne pripadaju sebi, nego drugim ljudima: »Iz tih je stvari dakle jasno što je narav roba i koja mu je mogućnost. Jer onaj koji po naravi ne pripada sebi nego drugomu čovjeku, taj je po naravi rob; a drugomu pripada čovjek koji, budući čovjekom, također je i imovina. Imovina je pak oruđe činidbeno i izdvojivo.«¹²

Promotri li se pozornije Starčevićeve česte satirične oštrice i kritike ljudi koji se za novac ili službu pristaju podvrgnuti vlasti drugih ljudi, te poput robova otuđiti ili predati svoju slobodu drugima, onda se jasno u pozadini nazire Aristotelovo razlučivanje robova po naravi od kategorije slobodnih ljudi. To posve jasno dolazi na vidjelo i izričito u nekim pozivanjima na

¹¹ Jean Jacques Rousseau, *Društveni ugovor* I, 4, Školska knjiga, Zagreb, 1978, str. 98.

¹² Aristotel, *Politika* 1254 a 13–17, HSN, Zagreb, 1992, str. 6 i sl.

Aristotelove odredbe kada se govori o kategoriji *slavoserba* kao dvostrukih robova ili sužanja. Primjerice, u ogledu *Stranke u Hrvatskoj* na Aristotelovim postavkama upravo Starčević razlaže pet vrsta robova i pridružuje im hrvatsku posebnost – *mađarolce*: »Već Aristotel opazi da ima ljudih sužanjske naravi. On je znao Traciju, u kojoj bijaše takovih narodah. Mora da od te nečiste pasmine potiču oni Slavoserbi (sclavus, servis ljudi ropske ćudi), koji su ne samo u svemu sužnji, nego i rade da svatko, i isti oni, u sužanjstvo dođe, ili da u njemu ostane. ... U jednu od tih pet verstah spada svaki Slavoserb, svaki Mađjarolac. Nu, u stvari oni su svi jednaki: sužanjstvo im je svima živalj, i oni su živalj sužanjstva. S toga, dok bude sužanjstva, biti će i Slavoserbah, i, dok bude Slavoserbah, biti će i sužanjstva.«¹³

Kada Rousseau u svojem *Društvenom ugovoru* razlaže u poglavlju o ropstvu osnove zakonite vlasti u političkoj zajednici, tada dokazuje da se čovjek ne može na zakonit način lišiti osnovnoga svojstva slobode. Za njega je to apsurdna i nepojmljiva stvar, a takav čin u nekom društvu, ako se i dogodi, on je u biti ništavan i nezakonit, jer je protivan ljudskoj naravi. Svaki se čovjek rađa slobodan i nitko ne može raspolagati njegovom slobodom osim njega samoga. Onaj tko se dobrovoljno odriče svojega osnovnoga ljudskoga svojstva nedostaje mu zdravoga razuma i Rousseau ga proglašuje ludim. I upravo je na takav način Starčević pokušao satirički prikazati »ludost« ljudi koji svojom voljom žele biti sredstvo drugima i ne nastoje se osloboditi iz ropskoga položaja. U vještoj ironiji Aristotelovih i Rousseauovih stavova Starčević u svom diskursu uvodi kategorijalnu razliku između sužanja kao takvih i ljudi sužanjske naravi: »Aristotelovoj politici služi temeljem načelo, koje kaže, da ima ljudi od narave sužanja. Na to se razcvili plemeniti Rousseau i udari na Aristotela, kao da je Aristotel pomiešao pojme, uzroke i učine. Ljudi su, kaže Rousseau, od narave svi jednaki. Nego, tko se rodi, odgoji, žive u sužanjstvu, taj postane sužnjem, izrodom čovječanstva. Tako dakle čovjek bi postajao, a ne bi se radjao sužnjem; sužanjstvo bi bila majka, uzrok sužnjem, a ne sužnji sužanjstvu.

Da bude Rousseau poznavao slavosrbe, on bi bez dvojbe pristao uz Aristotela. U istinu, sužanjstvo ponižuje čovjeka, ubija mu najplemenitije vlastitosti, čini ga skotom. Ali tomu zlu ne može se nikako priučiti narava ljudska. Pravi čovjek podnosi sužanjstvo dok mora; nu dok mu se pruži prilika, on je proti njemu, za slobodu. Trebamo li mi Hrvati dokaz za razliku među

¹³ *Stranke u Hrvatskoj*, u: Ante Starčević, *Djela*, izd. Odbor kluba Stranke prava, Zagreb, 1894, knj. III, str. 107–108. O Starčevićvu poimanju slobode i povijesti v. u studiji Zlatka Posavca, *Đuro Arnold kao estetičar u kontekstu kontroverza moderne*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1997.

sužnjem i medju čovjekom sužanjske naravi? Za imati taj dokaz, pogledajmo makar samo sabor god. 1861.«¹⁴

Već su i drugi interpreti ukazivali na osebužno značenje Starčevićih satiričnih kovanica u kontekstu filozofskih razmatranja o kategorijama slobode i ropstva. Mirjana Gross u kritici Bogdanovljevih teza, posredujući između dviju pretpostavljenih krajnosti u tumačenju tog stajališta, ukazuje primjerice na nastojanja frankovačke orijentacije da se kovanica »Slavoserbi« dovede u svezu s etničkim oznakama: »Suprotstavljajući se s pravom frankovačkom poistovjećivanju pogrdnog pojma 'Slavoserbi' i Srba, Bogdanov je krenuo u drugu krajnost tvrdnjom da taj naziv nema nikakve veze sa Srbima i Slavenima.«¹⁵ Pa i mnogi srpski interpreti nisu se mogli odmaknuti od konotacija koje su se pripisivale toj višeznačnoj satiričnoj kovanici.

Međutim, jamačno su pretjerane i neodržive teze o etničkom značenju toga satiričnoga pojma. Posrijedi je u prvom redu ironična aluzija na kvaziznastvene etimološke teze Pavela Josefa Šafarika i Vuka Karadžića, koje su teorijama o zajedničkom srpskom imenu Slavena negirale povijesnu supstanciju i osobnost hrvatskoga naroda. A u stvarnosti riječ je o etičkoj oznaci za vrstu ljudi nezdrave pameti u pogledu svoje slobode kod svih naroda. Poglavito je Starčević podvrgnuo kritici ludost onih ljudi u hrvatskom narodu koji su čitav narod nastojali držati u nezakonitom stanju podjarmljenosti, sužanjstva i neslobode.

U suvremenom političkom horizontu ističe se, prije svega, značenje Starčevićevih nazora kojima je na modernim zasadama slobode narodnosti nedvojbeno dokazivao kako će po povijesnom ustavu i naravnom pravu Hrvatska kad-tad postati državom o sebi, državom sa svojom vrhovnom vlašću. Ideja slobode narodnosti, prava na samoodređenje leži u osnovi nastojanja za stvaranjem vlastite državne zajednice, što je u potpunosti postalo političkom stvarnošću tek jedno stoljeće nakon Starčevićeve smrti.

Polazeći od zahtjeva za političkom samostalnošću i neovisnošću hrvatskoga naroda, Starčević je naglašavao kao krajnju svrhu povijesnoga opstanka naroda – da postane politički narod, ravnopravna osoba u međunarodnoj zajednici. Za njega pitanja o vrhovništvu vlasti, što proizlazi iz samoga naroda kao političke zajednice, prethode svim drugim pitanjima i čine onaj konsenzus državne zajednice na kojemu se moraju graditi sva politička mnijenja i stranke.

U spomenutoj raspravi *Stranke u Hrvatskoj*, obrazlažući samostalnost i neovisnost kao uvjet opstanka jednoga naroda, naglašuje da se pitanje o

¹⁴ *Bečki ugovori godine 1815. i Napoleon III.*, cit. prema B. Jurišić, *Izabrani spisi*, Zagreb, 1943, str. 155.

¹⁵ Mirjana Gross, o.c., str. 5.

različnom načinu rješavanja unutarnjega života naroda može temeljito početi razmatrati tek kada je ispunjen uvjet njegove slobode i suverenosti: »Uz samostalnost i neodvisnost naroda u rešavanju domaćih i izvanjskih pitanja, može biti razliĉnih mnenjah, stranakah; nu kad se radi o souverenstvu naroda, tu nemože biti nego braniteljah i izdajicah naroda. A bez souverenstva kao pokrajina ili krunovina, graditi zakone, rešavati makar samo domaća pitanja, znamenuje ludovat ili prostotu obsenjivat.«¹⁶

Međutim, Starčević se nije zadržao samo na određenju slobode zajednice. To je za njega samo jedna strana njezina pojma, uvjet ili oblikovnica koju valja ispuniti demokratskim sadržajem. A glavni je sadržaj slobode zasnovan u temeljnim pravima ljudi i građana, pojedinaca kao osoba. Starčević u izgradnji svoje koncepcije pravedno uređenoga društva i države razrađuje spomenute već prosvjetiteljske i liberalne ideje o slobodi čovjeka u obliku osnovnih ljudskih prava. Konaĉna je svrha države kao političke zajednice života ostvarenje slobode, sreće i blagostanja njezinih građana. Izriĉito se naglašuje da nije važno kolika je i kakva koja država te koliko je u njoj »duša«, nego da je svaka od njih slobodna i sretna i da koja nepravedno ne trpi.

Gradeći svoj pojam primjerenoga uređenja hrvatske političke zajednice, Starčević je nastojao prodrijeti u supstanciju ideje države. Nastojao je odgovoriti na pitanje o biti onoga po čemu politička zajednica jest navlastito ljudsko obitavalište. Pritom je posegnuo, s jedne strane, za klasiĉnim nauĉavanjima o politici od Platona, Aristotela i Cicerona do modernih teoretika francuskoga prosvjetiteljstva. S druge strane, rastvorio je povijesnu tradiciju hrvatskoga činoređa. U tom sklopu ishodište njegova poimanja slobode predstavlja ideja o pravednom ustroju političke zajednice na ustavu i zakonu koji proizlazi iz historičnoga temelja, odnosno iz duševnosti naroda. Polazeći od uvida da *sloboda bez zakona ne može biti*, Starčević je u žarište razmatranja slobode građana u državi postavio pitanje o pravu i pravednosti, zakonu i zakonitosti.

2. Ćudoredni temelji politike

U središtu je Starčevićeva opusa čovjek, njegove kreposti i moralne dužnosti, dakle ono što pripada tradicionalnom području etike. I njegov politički nauk zasnovan je na klasiĉnom jedinstvu etike i politike. U razlaganju života u državi kao političkoj zajednici Starčević polazi od ćudorednih i obiĉajnosnih naĉela. Etika se zato u njegovim djelima postavlja kao nauk o ljudskoj kreposti koji postavlja temelje normi i mjerila za nauk o politici.

¹⁶ *Djela III,*

Polazio je u izgradnji svoje osebujne praktične znanosti od klasičnih filozofskih načela, a svoja je etička razmatranja temeljio na metafizičkim postavkama Platona i etičko-političkim postavkama Aristotela. Osobito mu je u čudorednim razmatranjima uzor Sokratov lik, a također se često poziva na Cicerona i stoičku tradiciju, pa i suvremene filozofe. Međutim, njegova je filozofija bez strogih školskih uzora, to je izvorna refleksija pitanja koja, kako on kaže, imaju *utočje u život*. Tako tvrdi u jednom pismu prijatelju kako je *Ethike* već blizu 30 araka napisao, ali vidi da mu ni ona neće izići, jer se u stvarima razuma ne drži nikakva autoriteta, a i bez toga strašan je novotar kod najznamenitijih pitanja. Starčevićeva je filozofija vođena osnovnim motivom – *učiti ljude živjeti*. Mudrost za kojom on traga jest *znanost života*. Prava znanost života utemeljena je u Sokratovu naučavanju o čovjeku ili njegovu govoru o *uređivanju čina*. Stari hrvatski naziv za etiku glasi upravo – *činorede*.

Na svom je primjeru Starčević uvidio znamenito pojavljenje u događajnici naroda da su oni muževi vazda bili progonjeni koji su znanost života učili onako kako valja. Baveći se metafizičkim pitanjima o postanku svijeta i rađanju bogova mudroslovci nisu znali za neprijateljstvo izvan svojih drugova. Nu Starčeviću je istinski uzor Sokrat, filozof koji je ostavio kozmološka pitanja i stao se baviti znanošću o uređivanju čina, činoređem, znanošću života. Tu se tek pokaza pogibelj kada Sokrat poče dokazivati da nije dobar onaj čobanin kod kojega je blaga sve manje i ono postaje mršavije. Tada mu zabraniše govoriti o čobanima. Kada Sokrat poče, u skladu s tom znanošću, obrazlagati da nije valjan onaj poglavar pod kojim se narod zatire i kviri, zabraniše mu govoriti o državnim poslovima. Kad se upusti u kućni život, zabraniše mu govoriti o rukotvorcima. Napokon mu zabraniše govoriti s mladićima. Kada ih na koncu Sokrat stisnu svojim pitanjima, rekoše mu što zapravo hoće: »Ako ti je što stalo do glave Sokrate, ne divani s nikim o ničem!«¹⁷ Tako je bilo u Ateni nekad, a tako je drugdje i danas, zaključuje Starčević. Našavši se na sudu te dva puta i u zatvoru poradi svojih osvjedočenja, sam je svojim primjerom potvrdio pogibeljnost istinskoga naučavanja o stvarima koje imaju utočje u život.

Na moralnom planu Starčević je osobito u svojim satiričnim spisima kritizirao kvarenje običaja, slabost karaktera i raskoš. On je sam živio skromno i kreposno. Proživio je svoj život u jednoj sobici uz minimalne izdatke za hranu i odjeću. Nazivali su ga hrvatskim Katonom poradi njegove čudoredne postojanosti i asketskoga načina života. U doba težnja za bogatstvom, za raskošnim životom neprestano je propovijedao svojim učenicima i sljedbenicima: »Budite zadovoljni i s malim, pa ćete biti tek onda značajni, bit ćete i poštteni.« U

¹⁷ *Poslanica pobratimu D.M. u B.*, u: Jurišić, str. 337.

mnogim spisima poseže za izvornim vrijednostima tradicionalne narodne etike. Slično kao i Katon, Rimljanin staroga kova, Starčević brani starodrevne hrvatske običaje i čudoredne vrijednosti: čestitost, pravičnost, poštenje, radnost, štedljivost.

Starčević je za svoje činoređe želio pridobiti široki auditorij kojemu može prenijeti vlastite nazore o moralu i pravednom uređenju političke zajednice. Jer njemu je, kao pravom Sokratovu sljebeniku, u prvom redu stalo do neposredna moralnoga učinka vlastite životne filozofije na trgu i u krugu učenika. Polazeći od stajališta da političko djelovanje mora biti utemeljeno na čudorednim načelima Starčević svoj najpoznatiji spis, politički program iz 1871. godine – *Naputak za pristaše stranke prava* – izlaže kao etički nauk u 30 točaka. Riječ je o osebujnom čudorednom kodeksu pravila ispravnoga življenja u političkoj zajednici. Izlaže osnovne kreposti kao pripremu k političkoj slobodi, a to je ujedno i pretpostavka slobodne države. Najvažnije su kreposti *radnja*, *štednja* i *sloga*. Na posebnom su mjestu *pravica* i *nepodmitljivost*.

Istinska je svrha države kao običajnosne zajednice da putem običaja, zakona i ustanova omogući dobar i čudoredan život svojih građana. U tom svjetlu činorednost i čudorednost omogućuju ostvarenje slobode u državnoj zajednici jer kako Starčević parafrazira Aristotela: »Čovjek stupa u državu za da uzmogne bivstvovati, živjeti, a u njoj ostaje za da uživi u obilju svega dobra.«¹⁸ Pod obiljem svega dobra misli se na moralno dobro i pojam sreće što se ostvaruje čudorednim djelovanjem u slobodnoj političkoj zajednici.

Poblizje se utemeljenje države na tlu prava i čudorednim načelima zorno iskazuje u saborskom govoru od 16. listopada 1884. godine. Obrazlažući stanje države i razmrsujući klupko vladajućega bezakonja namotano na domovinu Starčević zasijeca u sam korijen ustrojstva države na zakonima, običajima, značaju i krepostima slobodnih građana. Demokratski ustroj i očuvanje države moguće je samo na supstanciji slobode što se otvara na načelima zakonita i pravedna uređenja odnosa u političkoj zajednici. Jer ako ne postoji takva supstancija, onda je takvu državu nemoguće sačuvati od propasti što se rastvara u nemoralu njezinih državljana. U tom sklopu Starčević poseže za poznatim navodom iz Plutarha:

»Ako se pravo setjam, Plutarko je kazao: lakše ćeš sazidati grad u zraku, nego načiniti državu bez vere u Boga.« Na tu izreku Starčević nadovezuje argumentaciju kojom razjašnjuje svoj sud kako je »još težje načiniti, ili uz dobre uvete sagradjenu sačuvati od propasti državu bez vere i u Boga, i u poštenje, i u krepost, i u zaslugu za obćenito dobro, i u ljubav iskernjega, i u nadarje za dobro i pedepsu za opaka dela: državu koja neima kod kuće

¹⁸ *Politika*, u: Jurišić, str. 129.

pravice, vani ugleda, nigde snage, a svagde ima samo bezzakonje, prokletstvo i sablazni.«¹⁹ A Starčević se ograđuje od takve države, zaključujući da stanje bezakonja države nije moguće braniti, niti ga može itko obraniti. On želi tek na pepelu takva stanja bezakonja na čudorednim i pravnim temeljima izgraditi državu prožetu prije svega supstancijom slobode njezinih građana.

3. Pojam prava i države

Originalnost je Starčevićeva političkoga mišljenja prije svega u činjenici što je u Hrvatskoj u 19. stoljeću nastojao razviti jednu novu teoriju prava i pod vidom te teorije zasnovati ideju samostalne i nezavisne hrvatske države. Takva ideja utemeljena je na osebnom pojmu prava kao navlastite i izvorne afirmacije ljudskoga dostojanstva, ocrtavajući je u kategorijama novovjekovnoga metafizičkog uspona čovječanstva na počelu slobode.

Ishodište Starčevićeve filozofije prava i države predstavlja načelo – koje je svojevrsna razradba znamenite postavke Aurelija Augustina – da gdje je država, mora vladati pravednost. On govori o narodu i državi u prvom redu polazeći od njihova povijesnoga prava i ustava, naglašujući njihovu povezanost u zajedništvu prava. U svagda iznova otvorenom pitanju o tome pretходи li pravo državi ili je država prije i iznad prava Starčević se odlučuje za primat prava i pravednosti. Ideja pravednosti omogućuje i stvara državu kao pravedno ustrojenu zajednicu života ljudi.

Stranka koju je on utemeljio i dao politički program nosi neobičan naziv u usporedbi s ostalim europskim političkim orijentacijama – *Stranka prava*. Zacijelo nije poznato da je u drugim zemljama Dunavske Carevine ili tadašnjim političkim strujanjima postojala stranka s takvim naslovom i idejnim programom. Na taj način Starčević u izgradnji vlastite filozofije prava nastavlja na europsku tradiciju naravnoga prava. Njegovo je polazište posve blisko Hegelovim stavovima o sustavu prava kao carstvu ozbiljene slobode.

Pitanje o pravu i pravednosti, zakonu i zakonitosti za Starčevića je ključno pitanje ustanovljenja ljudske zajednice u kojoj se odlučuje o osnovnoj vrijednosti – ideji slobode. Sažeto iskazan aksiom njegove filozofije prava polazi od postavke o čovjekovoj postavljenosti u pravo kao svoju drugu narav – altera natura – što se iskazuje očitovanjima slobodne ljudske volje.

Pravo je božanska tvorevina postavljena za čovjeka poradi njegove slobode djelovanja i življenja u zajedništvu s drugim ljudima. Utemeljenje filozofije prava na ideji slobode na osebnom načinu potvrđuje Starčevićeva zna-

¹⁹ Govor od 16. listopada 1884, *Djela I*, 267.

menita izreka koja se provlači kao nit vodilja kroz pravašku argumentaciju: *Sloboda bez zakona ne može biti.*

Primjerice, kada u *Adresi na kralja* iz 1878. godine obrazlaže zahtjeve za hrvatskom – i narodnom i državnom – samostalnošću i cjelovitošću, tada se upravo poziva na univerzalnost načela prirodnoga prava, prije svega prava slobode osobe i naroda. Svjestan je, međutim, činjenice da većina ljudi nije u stanju spoznati niti neposredno zamjećuje sadržaj tih prava. Nu ta činjenica ne dovodi u pitanje njihovu opstojnost i umnu supstanciju pravednoga ljudskog življenja, koja se u krajnjoj instanciji naslanja na načela vječnoga božanskog logosa.

Starčevićeva uporaba izraza 'prava narave' u pluralu upućuje na jedan od temeljnih aksioma novovjekovnih teorija o ljudskim pravima. Treba pritom imati na umu za razumijevanje Starčevićevih 'naravnih prava' da su osnovna ljudska prava zapravo izvedena iz prirodopravnoga diskursa koji se postavlja kao umni temelj ili nadgradnja ispod ili iznad pozitivnih prava posvećenih samo voljom zakonodavca. Za razliku od novovjekovne tendencije pozitiviranja prava iskazane u glasovitoj Hobbesovoj izreci – *auctoritas non veritas facit legem* – Starčeviću temeljna prava čovjeka služe, s jedne strane, kao preddržavna obrana prava pojedinaca, a s druge strane, riječ je o zaštitnim pravima koje treba jamčiti država.

Starčević u svojoj argumentaciji o ljudskim pravima ima pred očima, prije svega, način na koji je donesena američka i francuska deklaracija osnovnih prava čovjeka i građanina. Zapravo, prema svojem sadržaju i ustroju njegove predstave i adrese na kralja mogu se označiti kao svojevrsna hrvatska deklaracija o ljudskim pravima i slobodama.

U toj tradiciji treba sagledavati, primjerice, kako Starčević obrazlaže 'Njegovu Veličanstvu', da on ne priznaje nikakvu formulu vladara 'po milosti Božjoj', nego se drži načela slobode. Ističe da bi hrvatski sabor – nakon što se 'kraljevina Hrvatska' upotpuni i povrate joj se njezina državna prava – trebao ponajprije izgraditi svoj ustav, polazeći od načela osnovnih prava čovjeka: »Nemarimo, sudimo, napominjati, da bi ovaj sabor vlastju Boga i naroda proglasio i posvetio ona sveta načela, koja su kud narodah tud i prestoljah nejčverstji temelji, načela slobodu osobe, slobodu duševnosti, slobodu sdruživnja, slobodu misli i reči bilo žive ili zabiležene...«²⁰

Govoreći o pozitivnim ili 'postavnim' pravima Starčević ih ocrta kao povijesno ozbiljivanje naravnih prava u konkretnim političkim zajednicama. Na postavnim se pravima iz naravne supstancije prava gradi i održava konkretan poredak ljudske slobode. S jedne strane, pravne ustanove i zakoni

²⁰ Predstavke županije riečke, *Djela* II, 13.

moraju odgovarati načelima naravnoga uma. A s druge strane, Starčević posvuda naglašava historičan temelj zakona, starinski ustav koji opstoji u razumu i duševnosti naroda.

U traganju za pravednim poretkom očituje se ona iskonska ideja prava koja je nazočna već od samih njegovih početaka. Riječ je o osvjedočenju u snagu prava nasuprot sili, čak i onda kada ga ona gazi i poništava. Primjerice, već u prologu poznatoga Hamurabijeva zakonika pojavljuje se motiv da su postavljeni zakoni očitovanje Božanske zapovijedi na zemlji o pravednom životu u ljudskoj zajednici. Zakoni se prikazuju kao sredstvo pomoću kojega na zemlju prosijava svjetlo pravednosti. A to pravedno svjetlo ima dvostruku zadaću. Jedno je kazniti zločinca i uništiti opačine. Drugo je još važnije – ne dopustiti jačemu da oduzima pravo slabijemu.

Upravo je u toj ideji sažeta i jezgra Starčevićeve filozofije. Radi se o tome da pravo postaje poredak slobode time što ima ulogu zaštiti slabijega od tlačenja jačega, bilo da se radi o narodima ili pojedincima. U doba francuskoga veleprevrata jedno od ključnih pitanja bilo je pravo na otpor protiv vladavine samovolje i bezakonja. Starčević je na to pitanje odgovorio na – osebujan pravaški ili stekliški način. Budući da silu i samovolju nikada ne priznaje za zakon, kada je svjestan 'da je u pravu', tada ističe da je za vratiti snagu zakona i slobodu protiv sile *uzboj* sredstvo posvećeno. Dužnost je stoga onoga koji je spoznao kako se 'sveta' prava poništavaju i priječe pravedne težnje za srećom pojedinaca i naroda da se tome suprotstave.

Za razliku od kasnijega velikana hrvatske političke pozornice – Stjepana Radića – izričito se i načelno suprotstavio tolstojizmu i njegovu trpnom držanju i neotporu protiv zla s obrazloženjem: pitao bih ja tu odličnu glavu odupire li se vukovima kod stada, razbojniku u kući itd. Jer njemu je poznato preznamenito načelo koje je Machiavelli izvadio iz povijesnoga iskustva: Propade prorok koji nema oružja.

Zato Starčević svoju životnu filozofiju prava sažimlje u riječima: »Mi izpovedamo da nećemo nikakovu priliku propustiti za na kraj stati sličnim samosiljem, i za prava naše kraljevine u celosti sačuvati, ali kad ih sila pogazi, za povratiti ih svimi onimi sredstvi, koja nam Bog i narod pruže;... mi izpovedamo da je proti nezakonitoj sili *uzboj* sredstvo posvetjeno pred licem Boga i u duševnosti naroda.«²¹

²¹ Ibid. str. 14.

FILOZOFIJA SLOBODE ANTE STARČEVIĆA

Sažetak

Ocrtavajući glavna obilježja recepcije Starčevićeva djela, autor u članku ukazuje na bitna mišljenja u literaturi od K. Šegvića, A. G. Matoša, M. Krleže do suvremenih interpreta M. Gross i Z. Posavca. Potom se razmatra pojam slobode kao jedna od osnovnih kategorija u Starčevićevu djelu, naznačujući osobito utjecaj načela francuske revolucije i J. J. Rousseaua. Starčević u političkoj satiri ironično koristi Aristotelovo razlikovanje robova po naravi od slobodnih građana u svojoj originalnoj kovanici »slavoserbi – sclaviservi«, dvostruki robovi (sclavus/servus), a njegova je politička teorija zasnovana na osebujnoj modernoj pravaškoj ideji ozbiljenja ljudske individualne slobode. Na koncu se razlaže misaono ishodište Starčevićeve ideje prava kao supstancije slobodnoga življenja u pravednoj, ćudoredno uređenoj političkoj zajednici.

FREIHEITSPHILOSOPHIE VON ANTE STARČEVIĆ

Zusammenfassung

Durch die Darstellung der Grundkennzeichnungen der Rezeption von Starčevićs Werk weist der Verfasser im Artikel auf die wesentlichen Stellungnahmen zu Starčević von K. Šegvić, A. G. Matoš und M. Krleža bis hin zu den zeitgenössischen Interpreten wie M. Gross und Z. Posavac hin. Danach wird der Freiheitsbegriff als eine der Grundkategorien im Werk von Starčević erörtert, indem besonders der Einfluß der Grundsätze der französischen Revolution und J. J. Rousseaus hervorgehoben wird. Starčević gebraucht ironisch in seiner politischen Satyre die Aristotelische Unterscheidung von Sklaven der Natur nach und den freien Bürger – in seinem originellen Wortspiel »slavoserbi – sclaviservi«, Doppelsklaven (sclavus/servus), und seine politische Theorie ist auf die eigentümliche moderne Rechtsidee der Verwirklichung der individuellen menschlichen Freiheit begründet. Am Schluß wird die Denkgrundlage von Starčevićs Rechtsidee als Substanz des freien Lebens in einer gerechten, sittlich wohlgeordneten politischen Gemeinschaft dargelegt.